

Prelüüd, fugett ja postlüüd: mõtteid rahvuslusest ja rahvuslikust muusikast kolmes osas

Anu Kõlar

Abstrakt

Artikkel annab ülevaate Urve Lippuse (1950–2015) ühest peamisest uurimisvaldkonnast: rahvuslikkusest muusikas ja muusikaloos. Lippus analüüsis regilaulu ja lineaarset muusikalist mõtlemist, rahvuslikkuse konstrueerimist ja rahvusluse ideid 20. sajandi esimesel poolel Eesti muusikaelus. Eriline osa Lippuse professionaalsest pärandist on seotud Veljo Tormise (1930–2017) muusikaga. Väga tõenäoliselt andsid omavahelised arutlused, debadid ja koostöö nii Lippusele kui Tormisele olulist mõtteainet ja loomingulist inspiratsiooni. Artiklis uuritakse ka rahvuslikkuse problemaatilist mõistet ja rahvusliku identiteedi küsimusi nüüdisaegse päevapoliitilise olukorra valguses, milles rahvusega seotud nähtusi peetakse marginaalseiks ja vananenuks.

Urve Lippuse rikkalikust teadusloomepärandist moodustavad märkimisväärse osa arutlused muusika rahvuslikkusest, rahvusluse ideestikust, selle rollist kultuuri- ja muusikaloos ning tõlgendustest kunstiesteetikas. Hoomamata küll neid mõttekäike terviklikult, esitan allpool mõned tema ideedest, mis on mõjunud (mulle) värskest ja näidanud kätte uusi, varasemast avaramaid vaateviise. Lisaks sellele, et Lippus käsitles rahvuslikkuse rolli ja tähendust muusikateostes, -historiograafias ja -esteetikas, on loomulik ja seaduspärane, et ta kirjutas Veljo Tormisest, kelle loome- ja mõttemaailmal on sügavad juured rahvapärilises. Tundub, et Lippuse ja Tormise omavahelistest vestlustest, vaidlustest ja koostööst võis loomingulist kasu tõusta mõlemale.

Urve Lippuse mõtteid rahvuslikest ideedest avan siinse mõneti ebahariliku struktuuriga artikli keskosas, fugetis. Kompositsioonina on fugett väike fuuga ehk teos, milles pole järgitud fuuga komplitseeritud ülesehitust ega arendust, kuid enamasti on seal esitletud (üks) teema kahes läbi viimises ehk *dux* ja *comes* – nii ka käesolevas tekstis.

Siinne kirjutis algab sissejuhatava prelüüdiga, kus tutvustan keskseid mõisteid rahvusluse keerukas ja pidevalt muutuvast tähendusruumis, piirides vaid nendega, millest edasine arutlus on udune. Kaasan ka Marek Tamme vaateid eestlaste rahvusliku identiteediloo erijoontest.

Postlüüdis tähendan üles mõned subjektiivsed ja nukrad mõttepudemed ebakõladest rahvusliku identiteedi käsitlemisel nüüdismaailmas.

Prelüüd: Rahvuslus, rahvuslikkus ja rahvuslik identiteet

Rahvuslus on ajaloo ja muudes humanitaarteadustes problemaatiline, palju erinevaid, kohati ka vastandlikke seisukohti kaasa toonud kontseptsioon. Märkimisväärne osa selle komplitseeritusest ja heterogeensusest on seotud erinevustega kultuuri-, ajaloo- ja keelelistes kontekstides, milles rahvust ja sellest lähtuvaid mõisteid tõlgendatakse mitmeti.¹ Teisisõnu, eri ajaperioodidel, erisugustes keele- ja kultuurikeskkondades ning uurimisdiskursustes antakse „rahvusele“ erinev sisu, vorm ja väärtus. Tänapäeva liberaalses, globaliseeruvast läänemaailmas peetakse rahvust

¹ Eesti kultuuriruumis, traditsioonis ja ajalookirjutuses on rahvus oluline, 20. sajandil tihti üle eksploateeritud kategooria. Rahvuslus kui ideoloogia, mis on omane ühise keele ja kultuuri esindajatele, annab uurijatele kohase teoreetilise raamistiku rahvuse toimimise ja eesmärkide mõistmiseks ja selgitamiseks. Sealjuures on oluline, et nii siinses kui ka muudes eestikeelsetes akadeemilistes tekstides (vähemalt viimase paarikümne aasta vältel) on rahvus ja rahvuslus mõistetena neutraalsed ja vajalikud „tööriistad“. Inglisekeelses diskursuses näib rahvuslus seevastu olevat ideoloogiliselt ja poliitiliselt tugevalt (ja negatiivselt) laetud kontseptsioon.

Tuginedes rahvuseuuringutes levinud jaotusele – etniline rahvus ehk inimgrupp, keda seob ühine keele- ja kultuuritraditsioon, ning kodakondsuse-riigiga seotud rahvus –, pean siinses tekstis silmas eelkõige etnilist rahvus(lus) ja sellele omaseid tunnuseid. Siinses tekstid puuduvad „rahvuslusel“ vaenulikud konnotatsioonid.

sotsiaalse ja kultuurilise sidususe alusena valdavalt kas tähtsusetuks või ebakohaseks.²

Rahvusluse mõiste keerukus ajaloos ja muudes humanitaarteadustes tuleneb peamiselt selle ingliskeelsest vastest „natsionalism“ (*nationalism*), millel omakorda on heidutav ajalooline seos ka maailmasõja vahelise perioodiga ja sellele järgnenud tapatalgutega. Traagilised pöörded tollaste Euroopa riikide, rahvaste ja kultuuride saatuses stigmatiseerisid natsionalismi aja vältel väga tugevalt eelkõige poliitilises diskursuses. Just sellega on seletatav, et viimasel kümnendil arutlevad peamiselt inglise keelt töökeelena kasutavad poliitikud näiteks nii: „Keegi ei tõuse tänapäeval püsti ega ütle, et ma olen rahvuslane. See oleks midagi sarnast, nagu tunnistada, et ma olen massimõrvar, võimalik, et isegi hullem ...“ (Tamm 2005) või nõnda: [Euroopa suurim sisemine oht] on „rahvuslikud, kasvavalt ksenofoobsed meeleolud [...] Rahvuslik egoism on samuti saamas atraktiivseks alternatiiviks integratsioonile“ (Tusk 2017).³

Äsja toodud tsitaatidest ilmneb, et mitte vaid rahvuslus kui ideoloogia ja rahvuslane kui selle ideestiku järgija pole häbimärgistatud, vaid ohtlikud on ka rahvuslikuna iseloomustatavad meeleolud ja hoiakud. Ometi – kui poliitikas püütakse termineid kasutada ühemõttelises must-valges kombinatsioonis – on teadustes nende tähendusväljad keerukamad ja mitmetisemad.

Kultuuriajaloo aspektist on rahvuslus kindlasti minevikuperioodist (Euroopas üldiselt 19. sajandi teisest poolest) pärinev nähtus, mis oli seotud muutustega sotsiaalsetes suhetes, hariduses, majanduses jne. Marek Tamm vestlusest Tšehhi ajaloolase Miroslav Hrochi ja Ungari poliitiku György Schöpfliniga jääb kõlama mõte, et rahvusluse kä-

sitlemine humanitaarias ja historiograafias on läbi teinud olulisi pöörded ning selle viimane öitseng oli 1990ndate paiku seoses Nõukogude Liidu ja idabloki, eriti Jugoslaavia kokkuvarisemisega, mil teadvustus, et neis liitriikides on erinevate, selgelt teadvustatud identiteetidega ja iseseisvusele pürgivad rahvuslikud grupid (Tamm 2005). Humanitaar- ja sotsiaalteadustes ongi rahvuslust eelkõige seotud identiteetidega, s.t. eneseteadvusega, grupikuuluvuse määratlemise ja tajumisega, mille alusel tekib inimeste omavaheline suhtlus ja seotustunne. Seega on rahvusluse kui ideoloogia nurgakivi rahvuslik identiteet. Nii rahvuslik identiteet kui ka selle alusel kujunev ideoloogia on tugevalt põimitud ajaloo/mineviku/juurte kategooriaga: rahvuse ehitamine ja rahvuslik eneseteadvus vajab tuge minevikust ja rahvusluse olulised koostisosad on tihti kaugesse ajalukku ulatuvad müütilised narratiivid.

Peatumata paljudel teoreetilistel käsitlustel, milles arutletakse läänemaiste rahvuslike identiteetide üle, liigun kohe Euroopast Eestisse, kus samuti on rahvusluse, rahvuslike joonte, eestluse, oma/meie ja võõra/teise olemuse, piiride ja kultuuri üle arutlemise ja neist kirjutamise traditsioon tublisti enam kui sajandi pikkune. Meie identiteeti on mõistagi kujutatud erinevalt, ent linnulennult tunduvad selle olulisemateks tugi-sammasteks olevat eesti keel ja sellel põhinev kultuur, sh. jutustused ja laulud, mida on põlvest põlve edasi antud. Marek Tamm on sama mõtte sõnastanud seosterohkemalt, kirjutades nii:

Rahvust saab tinglikult käsitleda „narratiivse kogukonnana“, mille identiteet tugineb suurel määral „lugudele, mille järgi me elame“ [...]. Või täpsemalt – narratiivsetele mustritele, mis annavad sidususe rahvuse minevikule. Sidusus on üks

² Näiteks iseloomustas autoriteetne politoloog, Princetoni ülikooli professor Anna Stilz (ideaalset) liberaal-demokraatliku riiki ja selle ühiskonda ehk riigi rahvust nii: „Kodakondsuse/riigi rahvus [...] ei pea olema unifikseeritud keele või kultuuri kaudu („kultuur“ tähendab siin kindla rahvusgrupi traditsioone ja tavasid). See nõuab lihtsalt osa kodanike tahet hoida alal poliitilisi institutsioone ja aktsepteerida nende aluseks olevaid liberaalseid põhimõtteid. Liikmelisus on avatud igaühele, kes jagab neid väärtusi. Kodakondsuse/riigiga seotud rahvuse puhul pole ühe rahvuskultuuri kaitsmine ja eelistamine teiste arvel riigi eesmärk.“ / „A ‘civic nation’ [...] need not be unified by commonalities of language or culture (where ‘culture’ refers to the traditions and customs of a particular national group). It simply requires a disposition on the part of citizens to uphold their political institutions, and to accept the liberal principles on which they are based. Membership is open to anyone who shares these values. In a civic nation, the protection or promotion of one national culture over others is not a goal of the state.“ (Stilz 2009: 257)

³ Katkend Euroopa Nõukogu presidendi Donald Tuski kirjast Euroopa Liidu 27 liikmesriigi juhtidele 31. jaanuarist 2017, mille originaali sõnastus on järgmine: „nationalist, increasingly xenophobic sentiment in the EU itself. National egoism is also becoming an attractive alternative to integration“, <<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/01/31-tusk-letter-future-europe/>> (5.02.2017).

kollektiivse identiteedi nurgakive: kordumine ja järjepidevus moodustavad rahvusliku kultuurimälu kaks kõige olulisemat omadust (Tamm 2012: 52).

Kokkuvõttes on rahvus, rahvuslikkus ja rahvuslik identiteet komplitseeritud ja tugevalt laetud nii mõistete kui kultuurinähtustena. Siinne *prelööd* ei pretendeerinud neid selgelt määratlema, vaid pigem viitama võimalikele suundadele, mida Urve Lippus rahvusluse-arutlustes silmas pidas.

Fugett. Dux: Urve Lippus rahvuslikkusest muusikas ja muusikaloos

Rahvamuusika, muusika rahvuslikkus ja rahvusluse ideestik oli Urve Lippuse üks tähtsamaid huvi- ja uurimisvaldkondi. Tema esimesed teadustööd – venekeelne kandidaadiväitekiri eesti runolauludest (1985) ja ingliskeelne dissertatsioon lineaarsest muusikalisest mõtlemisest (1995) – kuuluvad etnomusikoloogia teooriasuunda. Muusikaanalüüsi liikust ta edasi arutlustesse rahvuslikkuse ja rahvusluse üle laiemalt, kus tema uurijateed jäid piiristama 2002. aastal publitseeritud ulatuslik artikkel „Omakultuur ja muusika“ (Lippus 2002a) ning 2013/2014 kirjutatud „Sissejuhatus. Muusika-lookirjutus 21. sajandi algul“ uuele Eesti muusikaajaloole, milles muude teemade kõrval on juttu rahvusluse mõjust mineviku mõtestamisel ning mis (mõnevõrra täiendatuna) on koguteose avatekstina ilmumas 2019. aastal.⁴ Nende kahe vahele ja järele mahtus mitu muud, sh. Veljo Tormisega seotud kirjutist, kus mõistetavalt tuli sageli kõneks rahvuslikkusega seonduv (näiteks Tormis 2000; Lippus 2010 ja 2015). Lisaks isiklikule huvile nägi Urve Lippus selle problemaatikaga tegelemise vajalikkust märksa avaramalt:

Meie enda [eesti muusikaloolaste ja lugejate – AK] jaoks aga on väga vaja puhastada rahvuslikust muusikast mõtlemine ja kirjutamine sellele kuhjunud kivinenud hoiakutest ja propaganda-

mürast – viimast leiame nii nõukogude ajast kui ka varasematest ja hilisematest aastatest (Lippus 2002b: 5).⁵ Kui küsida, kuidas tõlgendas rahvusluse problemaatikat Urve Lippus, siis paistab, et tema üks olulisemaid püüdlusi oli tõepoolest klaarida ja avardada lugeja historiograafilist teadmust, näidates rahvusliku mõtlemise ja arutlusviisi ajaloolisust: sündi kindlal minevikuperioodil – 19. sajandi teisel poolel – ja edasisi teisenemisi neist teemadest arusaamistes sõltuvalt muutunud poliitilistest ja sotsiaalsetest oludest. Vaagides põhjusi, miks rahvuslus kujunes pikaks ajaks ja eri kultuurikontekstides mõjukaks ideoloogiaks nii Lääne-Euroopas kui ka Eestis, leidis Lippus muu hulgas, et rahvuslikkuse mõiste on tähendustes ja hinnangutes sedavõrd „laetud“ ja mitmetine, et pakub tuge ja õigustust nii (äärmuslikele) riigivõimudele, eugeenikutele ja müstikutele kui ka (möödukatele) kultuuriloolastele ja esteetikutele ning lõpuks isegi (arrogantsetele) rahvuslikkuse kritiseerijatele.

2002. aastal ilmunud artiklis „Omakultuur ja muusika: muusika rahvuslikkuse idee Eestis I“ toetub Urve Lippus põhiliselt Carl Dahlhausi (1980a, b) ja Richard Taruskini (2001) ideedele, et nende põhjal läbi valgustada Eesti 20. sajandi esimeste kümnendite haritlaste vaateid siinsele kultuurile üldiselt ning kitsamalt muusikaelule ja -teostele. Dahlhausi mõtetest osutub oluliseks tõdemus, et rahvuslikkus on vähem leitav muusikas endas, pigem retseptisioonis ja muusika poliitilises ja sotsiaalsühholoogilises funktsioonis. Teisisõnu:

Rahvuslikkust on võimalik vaadelda kui kvaliteeti, mis põhineb eelkõige muusikateose või muusikaliste tunnuste kompleksi tähendusel muusikute ja kuulajate teadvuses; ja üksnes sekundaarselt, kui üldse, meloodikal ja rütmil. Kategooriliselt väljendudes: niikaua kui Ungaris peeti mustlasmuusikat ehtsalt ungarlikuks, oli see ehtsalt ungarlik; ajaloolist eksitust tuleb võtta es-

⁴ Loodetav uus Eesti muusikalugu on pikaajaline projekt, unistus ja vajadus, mille ettevalmistus ja kavandamine algas Urve Lippuse eestvedamisel juba sajandivahetuse paiku. Praegu on mahuka töö juhtimise üle võtnud Toomas Siitan ning koguteos peaks ilmuma Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia 100 aasta juubeliks 2019. aastal.

⁵ Sõnamata küll esineda teiste üliõpilaste nimel, kes õppisid Tallinna Riiklikus Konservatooriumis Nõukogude perioodi viimasel kümnendil, pean isikliku vajakajäämisena tunnistama, et tollal õpikutena tarvitatud „Eesti muusika“ I ja II (Vahter 1968 ja 1975) ja (poolsalaja) ka Anton Kasemetsa „Eesti muusika arenemislugu“ (1937) tundusid universaalsed ja „õiged“ ning küsimusi selle kohta, kuidas ja millise ideestiku alusel on need kirjutatud, ei mõistnud ma esitada.

teetilise tööna, sest teatud joonte rahvuslikuks pidamine sõltub kollektiivsest otsusest⁶ (Dahlhaus 1980b: 91–92).

Richard Taruskin võrdleb rahvusluse tähendust väikestele ja suurtele kultuuridele/rahvustele ning leiab, et väikesed ja allasurutud rahvad on püüdnud oma rahvuslikkust (muusikas) rõhutada, et tõestada oma täisväärtuslikkust n.-ö. kõrge- ma, universaalse muusika ees. Muusikalugudes levinud rahvusliku kooli (koolkonna) mõiste viitab vastandumisele universaalsusega ning on varjatult perifeerse tähendusega (Taruskin 2001: 690–694).

Nii neile kui ka mõnele teistele autoritele (soome muusikaloolastele Toivo Haapanenile ja Helena Tyrväinenile) toetudes analüüsib Urve Lippus ligi paarikümne eestlasest kultuuritegelase ja muusikaloolase kirjutisi, peatudes põhjalikumalt esimesest iseseisvusajast pärinevatel Peeter Ramuli, Leenart Neumani, Anton Kasemetsa ja Karl Leichter muusikaajaloolistel tekstidel. Toon siin välja vaid mõned, mulle värskena ja olulisena tundunud mõtted ja järeldused, mis Lippus nende kirjutajate põhjal ning ühtlasi tollaseid suundumusi üldistades tõi välja rahvuslikkuse käsitusest.

20. sajandi alguses, kui eestlaste mõttemaailma suunas vajadus tõestada end täisväärtusliku kultuurrahvana (mida selgelt esindavad Rudolf Tobiase kunsti-apologeetilised artiklid), hinnati rahvamuusikat eelkõige kui „toorest materjali, täis tahma ja prügi“ (Tobias 1995 [1905]: 20), mis on siiski omapärane ja väärtuslik, kuna suurte lääne meistriteoste alusel saab sellest luua oma rahvusliku klassikalise muusika.⁷ Kahe sõja vahelise kunstilise mõtlemise ja retseptiooni põhialus oli rahvuslus, ent ettekujutus sellest oli kirju ja lähtus erinevatest ootustest. Professionaalses muusikaloomingus ja elitaarses kunstimaitses, kus nõuti teoste helikeeles uudsust ja omapära, eelistati rahvamuusika otsese kasutamise asemel rahvusliku vaimu tabamist. Lihtsama arusaama ja laiema

publiku jaoks olid olulised hõlpsalt tuvastatavad rahvuslikud märgid – viisid, süžeed või tekstid.

Viimane järeldus, mis Urve Lippuse 2002. aasta artiklist silma jäi, peegeldab tagasisivaates ilmekalt, kui suurtes muutustes ja vastastikushetes poliitilise ja sotsiaalse kontekstiga on rahvusluse käsitamine. Nimelt: esimesel iseseisvusajal „ei tekkinud veel küsimust, kuidas eesti muusikat piirata – sinne muusikaolu oli rahvuslikult homogeenne [...] Kogu eesti muusika kirjutati siin ja see oli seotud Eesti tollase kultuurieluga. Siinsest saksa pärandist taheti end teadlikult distantseerida“ (Lippus 2002a: 78). Tänapäevaks ent on olukord otsustavalt muutunud nii aktuaalses kultuuri/muusikaelus kui historiograafias. Poliitiline avatus, kohalik/euroopalik kultuuriline heterogeensus, mõtlemiste mitmekesisus ning humanitaarteaduste diskursuse avarus innustab (või lausa nõuab) eesti muusika, rahvusluse ja oma kultuuri-ruumi uut määratlemist ja piiristamist.

Urve Lippuse viimane ulatuslik töö, põhiosas 2014. aastal kirjutatud sissejuhatus tulevase Eesti muusikaloole, on piiride ümbermõtestamise kujukas näide. Arvestades, et 2002. aastal öeldu kehtis põhiliselt vaid kitsa perioodi (1918–1940) kohta ning sissejuhatus uuele raamatule annab lähtekohad mitusada aastat (umbes 16./17. sajand – 21. sajandi algus) hõlmavale jutustusele siinsest muusikast, on uuenenud „meie“-määratlus loomulik. Toon koos nappide kommentaaridega järgnevalt Urve Lippuse käsikirjast paar lühikest kõnekat katkendit.

Väga palju uurimusi on [lääne humanitaarteadustes – AK] viimasel kümnendil rahvuslikkusest/natsionalismist, millega liituvad nii etnilisuse kui ka regionalismi vaatlused [...]. Siin tõuseb keskseks küsimuseks, mille alusel mingi kogukond tunnetab oma identiteeti, kust algab võõras Teine.

Edasi kirjutab Lippus lühidalt ühisest keele- ja kultuuritunnetusest, mis on tema silmis üks oluli-

⁶ „It is possible to regard nationality [...] as a quality which rests primarily in the meaning invested in a piece of music or a complex of musical characteristics by a sufficient number of the people who make and hear the music, and only secondarily, if at all, in its melodic and rhythmic substance. To express it summarily: so long as gypsy music in Hungary was regarded as authentically Hungarian, it was authentically Hungarian; the historical error has to be taken at its face value as an aesthetic truth, for it takes a collective agreement to stamp certain traits as national ones“.

⁷ Sellesarnaseid mõtteid väljendati ka mõnevõrra hiljem. Cyrillus Kreek kirjutas 1911. aastal Oskar Kaldale helikunstnike ülesandest paremad rahvaviisid „välja töötada“ ning need siis vääristatuna „rahva sekka tagasi“ anda. Veel värvikamalt sõnastas sama üleskutse Leenart Neuman, kujutledes, kuidas tuleviku helimeistrid on rahvaviisist – „lihtsast nurmelillekesest lopsakalt õitseva roosi esile nõidunud. Lihtsast viisikesest on uhke kunstitöö kerkinud, millel Eesti pitsertsa ette on vajutatud“ (Kõlar 2010: 141, 142).

semaid eesti ühisidentiteedi loojaid. Et aga ajalooliselt on siinset kultuurilist tunnetust ja kogemust üles ehitanud ja mõjutanud mitu erinevat rahvast (baltisakslased eelkõige, aga ka Lääne-Euroopast eri aegadel saabunud misjonärid, kaupmehed, rändteatritrupid, kontsertmuusikud jne.), siis on meie kultuurikogemus ja -mälu olnud pikka aega transkultuuriline, hübriidne ja kosmopoliitsete joontega. Seega käsitletakse uues Eesti muusika loos sündmusi ja protsesse mitmekihilistena, püüdes valgust heita võimalikult paljudele mõjuritele ja seostele ehk: „Eesti muusikalukku kuulub kõik, mis on siinset muusika elu mõjutanud.“ Ja lõpuks: kui küsida, keda nägi Urve Lippus muusikaloo adreassaadidena, siis kirjas on, et „kaasaegseid ja [autoritega] kultuurilist tausta jagavaid lugejaid“ (Lippus 2013/2014).

Fugett. Comes: Urve Lippuse tõlgendus Veljo Tormise rahvuslikkusest

Veljo Tormis oli Urve Lippuse jaoks üks huvitavaid ja südamelähedasemaid loojaisiksusi. Tema teoste helikeelest, ettekannetest ja retseptioonist, samuti komponisti elukäigust, mõtlemislaadi mõjutajatest ja tõekspidamistest kirjutas Lippus mitu uurimust ning vähemalt riivamisi näis teda või rahvuslikkuse aspekte puudutavat peaaegu igas tekstis. Võib arvata, et nende ühine kiindumus rahvapärimsusse ning paljukordsed omavahelised arutelud ja vaidlused kujunesid vastastiku rikastavaks. Iseäranis tihe koostöö toimus 1997. aasta kevadel ja sügisel, kui Veljo Tormis pidas vabade kunstide professorina kümme loengut Tartu Ülikoolis ning Urve Lippus need salvestas ja ümber kirjutas, täpsustas ja viimistles tekste korduvalt koos heliloojaga, otsis juurde fotosid, dokumente ja muusikanäiteid ning lisas põhjalikud kommentaarid. Lõpuks, 2000. aastal ilmus „Lauldud sõna“, minu silmis üks põnevamaid ja avaramaid jutustusi viimaste aastakümnete kultuurist (loovisiksuse vaates), rahvusliku identiteedi kujunemisest ja pingeväljadest. Selle raamatu autoriks on märgitud Tormis, ja õigusega, sest selgelt on esiplaanil helilooja mõttekäigud. Aga lähemal uurimisel ilmneb ometi, kuidas Urve Lippuse esitatud küsimuste ja märkuste kaudu muutuvad Tormise kohatised lennukad ideed, metafoorid ja „laiad pintsli tõmbed“ märksa ratsionaalsemaks, selgemaks ja teaduslikult täpsemaks ning asetuvad oma ajaloolisse konteksti. Üldistavalt tajungi just sellisena Lippuse tähendust ja rolli

Tormise tõlgendamisel ja tema loomingu ja idee vahendamisel avalikkusele. Mõnda teemat tuli sealjuures korduvalt käsitleda, sealjuures komponistiga väideldes. Üks neist oli Tormise suhe tema peamise inspiratsiooniallikaga, mille kohta ta väitis (avalikult vist esmakordselt) 1972. aastal kirjutatud programmilises, manifestina mõjuvas artiklis „Rahvalaul ja meie“ nii: „oma süvenevas huvis regivärsilise rahvalaulu vastu olen ma rohkem vahendaja kui looja“ (Tormis 1972). Ajapikku sai Tormise juttudes runo üha vägevamaks ja helilooja väetamiseks, jõudes siinses muusikaavalikkuses üldteada lausungini, mida ta 2007. aastal väljendas nii: „mitte mina ei kasuta regilaulu, vaid regilaul kasutab mind, et minu kaudu ennast väljendada, ja minu töö on olla kandik, mille peal ma teda näitan“ (Kaljuvee 2007). Lähedane saatus oli sõnapaaril „muusikaline emakeel“, mis sai ühe 1997. aastal peetud loengu pealkirjaks ning mille all Tormis pidas silmas ühele rahvusele (näiteks ungarlastele või eestlastele) ürgomast rahvamuusikastiili.

Vähendamata Tormise mõttekäikude poeetilis tähendust, püüdis Urve Lippus neid korduvalt n.-ö. teaduslikumaks tõlkida. Ta leidis, et helilooja tagasihoidlik, samas romantiline enesepilt, mis ülendab loominguallikat ja pisendab selle kasutajat, ei leia toetust tema teoste kaudu, mis on keerukalt ja professionaalselt läbi komponeeritud ning kõlavad alati kaasaegselt. Lühidalt võttis Lippus selle kokku nii:

Ükskõik, millise Tormise loo võtame – oluline pole ju ainult viis ja selle maagiline kordumine. Ka väga lihtsa koorikompositsiooni teeb looks see, mis viisi ümber on ja kuidas tervik toimib. Tormis võib vahel rääkida avatud vormist, kuid ta olulisemate teoste puhul torkab silma ääretult võimas ja lõpetatud dramaturgiline tervik. Kõik see tuleb ikkagi meisterlikust kompositsioonitehnikast, kooritundmisest ja muusikalise dramaturgia vaistust (Lippus 2010).

Ka „muusikaline emakeel“ ei käinud mitte tema kompositsioonide kohta, vaid oli pigem „rahvuslikkuse retoorika“ ja teema, mida võiks käsitleda kultuuriloo aine raames koolides (Lippus 2010, 2015).

Teine idee, mida Urve Lippus mitmel korral avardas, puudutas Veljo Tormise avalikku kuvandit rahvusliku heliloojana, mis tavaarusaamade järgi seisneb eelkõige eesti rahvamuusika kasutamises. Tegelikult hakkas Tormis tasapisi üle Eesti

piiride vaatama juba 1970ndate alguses, liikudes meiega ühist regilaulutraditsiooni jagavate läänemeresoomlaste ja nende viiside juurest kaugeemale „Põhja-Vene böliinaga“ („Severo-russkaya Bilina“, 1976) ja „Bulgaaria triptühhoniga“ (1978). Edasi, 1981. aastast „tuli regilaulutraditsiooni kunstikultuuriga ühendav „Kalevala““ (Lippus 2010) ja järgmisel kümnendil ka ingliskeelsed teosed. Lippus leiab, et nõnda ei ole põhjust Tormist pidada lihtsalt eesti rahvuslikuks heliloojaks: tema muusikakäsitluses pole vahet, kas algmaterjal on meilt või mujalt, loeb teose kunstiline väärtus.

Rahvuslikkust ja rahvusluse ideestikku avardav oli ka Lippuse ettekanne viimasel konverentsil, kus temaga koos käisin. Tollel 2015. aasta jaanuari lõpul Budapestis toimunud konverentsil „Rahvuslus totalitaarse riigi muusikas (1945–1989)“ („Nationalism in Music in the Totalitarian State (1945–1989)“) esines Lippus ettekannega „Konflikt „ametliku“ ja „autentse“ rahvamuusika vahel Nõukogude Liidus ning mõned Veljo Tormise rahvamuusikale toetuvad teosed 1970. aastatest“. Kui paljude endistest sotsialismimaadest pärit teadurite etteastetes oli markeeritud selge piir totalitaarse ahistuse ja vabaduspüüdliku rahvusluse vahel, siis Urve Lippus valis teadlikult keerukama tee: eesti rahvusliku helilooja venekeelse teose – „Severo-russkaya Bilina“ – mille alusel näidata, et ajaloo protsessid, inimesed ja loomingud on komplitseeritumad ja varjundirohkemad, kui esmapilgul paistab.

Postlööd: Rahvuslusest isiklikult

Veljo Tormise ja ka Urve Lippuse lahkumisega sai mööda ilus aeg meie rahvuse ja rahvuslikkuse loos. Nad mõlemad pidasid oluliseks oma rahvuslikku kuuluvust ja identiteeti, ühiskultuuri ja -juuri, väärtustasid põlvest põlve kantud lugusid, muusikat ja tekste. Ja nad mõlemad avardasid rahvuslikku mõtlemist, lubades mujalt värskeid tuuli: Tormis teiste rahvaste muusika näol ja Lippus kaasaegsete ja üha uuenevate uurimissuundade ja küsimusepüstituste kaudu. Aga see oli mõõdukas avatus, millega ei kaotatud mõtlemise (rahvuslikku) tuuma ega unustatud traditsiooni.

Meie kultuurirahvuslus ja traditsioon on tänasest tagasi vaadates üsna leplik ja sõbralik: oleme rahvuslikult omadena „ära tundnud“ regilaulud, rahvapärased koraalid, baltisakslastelt laenatud laulupeod, Rudolf Tobiase saksakeelse „Joonase lähetamine“ („Des Jona Sendung“, 1909) ja Veljo

Tormise ingliskeelse „Kullervo“ („Kullervo’s Message“, 1994). Kas praegusel ajal, kui rahvuslikkuse epiteet on piinlik või taunimisväärne, hakkame neid hindama teistelt alustelt?

Mõni teiste rahvustega seotud asi minevikust on meile tundunud vaenulik ja kauge, aga (ainult?) siis, kui see oli/on seotud poliitilise surve või ülemvõimuga. Rahvuslikus kultuuriloos olid sakslased need, keda meie kirjandus-, kunsti- ja muusikateostes peeti pikka aega põlisvaenlasteks. Hiljem olid need venelased, tegelikult küll nõukogude malli järgi meelestatud venelased, kellest said kas avalikumalt või varjatumalt eestlaste vaenlased. Kaitsev ja võitlev positsioon aitas meil oma rahvuslikku identiteeti alal hoida, eriti siis, kui tajusime, et võõraid kultuurinähtusi, keelt või muusikat vägisi peale surutakse. Praegune olukord on paradoksaalne, sest avalikkuses on (poliitiliseks) vaenlaseks endiselt Venemaa, nende kultuur on meie eest aga täiesti suletud. Seevastu Lääne-Euroopa poole oleme nii poliitiliselt kui kultuuriliselt pärani avatud.

Praegu, A. D. 2017 elame ajas, mil rahvuslus on poliitika häbiväärne ja ideestikuna vananenud, rahvuslik identiteet ununemas ja rahvuslikkus nimetamisväärse kvaliteedina järjest marginaalsem. Neist asjust võib rääkida ehk ajalooramatuis ja neid eksponeerida Eesti Rahva Muuseumis. Nüüdisajal on teised väärtused: liberalism, individualism, sõnavabadus, iga indiviidi võrdsus teisega, avatus, integratsioon Lääne-suunal, sallivus, vaba turumajandus ja tööjõu liikumine. Selliste väärtuste pinnal kujunevad uued, mitte-etnilised/rahvuslikud identiteedid. Uus identiteet ei pruugi olla seotud meie väikese ruumiga – Eestiga – ega mitte ka ühiselt jagatud minevikuga, eesti keelega ja rahvuslikuna/eestilikuna tunnetatud muusikaga. Jah, küllap on maailmas palju neid, kellele meeldib Tormis. Või laulupeod või meie loodus ja mets. Aga neil ei ole meiega koos jagatud mälu, põlvest põlve edasi kantud lugusid, müütilist ühisminevikku ega juuri. Mõnedel muidugi on. Aga me ei söandagi vist neid asju enam kuigi palju omavahel jagada või neist jutustada: kergesti võib saada märgistatud natsionalistina ja ksenofoobina.

Elame tõdede ülikülluse ajal, mõned nimetavad seda hoopis tõejärgseks ajaks. Vahel on ehk hea meenutada, mida Veljo Tormis kirjutas 1972. aastal:

Enda mõistmine ja tunnetamine on hädavajalik tasakaalu ja eluvõimelisuse säilitamiseks. Teadkem, kes oleme, kus on meie juured. Siis on kergem ka tulevikusihte seada. [...] Rääkima ta siis massimeediumide turjal meile jõudvast kõikvõimsa moe üheksandast lainest, mis kisub

pealiskaudse arusaamaga kaasa, ilma et enamik mõistaks, millega kaasa läheb ja miks. Enne kui see laine ähvardab üle pea lüüa, on vaja mõned asjad selgeks rääkida, et suudaksime orienteeruda (Tormis 1972).

Kirjandus

- Dahlhaus**, Carl 1980a. *Die Musik des 19. Jahrhunderts*. Neues Handbuch der Musikwissenschaft 6, Laaber: Laaber.
- Dahlhaus**, Carl 1980b. Nationalism and Music. – *Between Romanticism and Modernism. Four Studies in the Music of the Later Nineteenth Century*. Transl. by Mary Whittall, Berkeley / Los Angeles / London: Univ. of California Press, pp. 79–101.
- Kaljuvee**, Ardo 2007. Veljo Tormis reisib palktrumme, kirve, haamri, nõiatrummi ja nahkkinnastega. – *Eesti Päevaleht*, 28.04.
- Kasemets**, Anton 1937. *Eesti muusika arenemislugu*. Tallinn: Eesti Lauljate Liit / [Tartu: K. Mattiesen].
- Kõlar**, Anu 2010. *Cyrillus Kreek ja Eesti muusikaelu*. Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia Väitekirjad 5, Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia.
- Lippus**, Urve 1985. *Estonkiy runitcheskiy napev i metodika yego issledovaniya. Diss. na soiskaniye n.st.kand.isk*. (Eesti regilaulu meloodiad ja nende uurimise metoodika. Kunstiteaduste kandidaadi väitekirj). Moskva: Moskva Riiklik Tšaikovski nimeline Konservatoorium.
- Lippus**, Urve 1995. *Linear Musical Thinking: A Theory of Musical Thinking and the Runic Song Tradition of Baltic-Finnish Peoples*. *Studia musicologica Universitatis Helsingiensis VII*, Helsinki: University of Helsinki.
- Lippus**, Urve 2000. *Sissejuhatus*. – Veljo Tormis. *Lauldud sõna*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 7–14.
- Lippus**, Urve 2002a. Omakultuur ja muusika: muusika rahvuslikkuse idee Eestis I. – *Rahvuslikkuse idee ja eesti muusika 20. sajandi algupoolel*. Eesti Muusikaloo Toimetised 6, koost. Urve Lippus, Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia, lk. 7–78.
- Lippus**, Urve 2002b. Saateks. – *Rahvuslikkuse idee ja eesti muusika 20. sajandi algupoolel*. Eesti Muusikaloo Toimetised 6, koost. Urve Lippus, Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia, lk. 5–6.
- Lippus**, Urve 2010. Soome-ugri helilooja Veljo Tormis. – *Sirp*, 5.08.
- Lippus**, Urve 2013/2014. *Sissejuhatus. Muusikalookirjutus 21. sajandi algul*. Käsikiri.
- Lippus**, Urve 2015. Budapest, rahvuslus, Tormis. – *Sirp*, 20.02.
- Stilz**, Anna 2009. Civic Nationalism and Language Policy. – *Philosophy & Public Affairs* 37/3, pp. 257–292.
- Tamm**, Marek 2005. Rahvuste loomisest ja uurimisest. [Marek Tamme vestlus Miroslav Hrochi ja György Schöpfliniga]. – *Sirp*, 26.08.
- Tamm**, Marek 2012. *Monumentaalne ajalugu. Esseid Eesti ajalookultuurist*. Loomingu Raamatukogu 28–30, Tallinn: Kultuurileht.
- Taruskin**, Richard 2001. Nationalism. – *The New Grove's Dictionary of Music and Musicians*. Vol. 17, ed. Stanley Sadie, London: Macmillan Publishers Ltd., pp. 689–706.
- Tobias**, Rudolf 1995 [1905]. Rahvalaul ja arvustus. – *In puncto musicorum*. Koost. ja kommenteerinud Vardo Rumessen, Eesti mõttelugu 2, Tartu: Ilmamaa, lk. 19–20.
- Tormis**, Veljo 1972. Rahvalaul ja meie. – *Sirp ja Vasar*, 16.06.
- Tormis**, Veljo 2000. *Lauldud sõna*. [Lindistuste ja märkmete järgi üles kirjutatud Urve Lippus]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tusk**, Donald 2017. "United we stand, divided we fall": letter by President Donald Tusk to the EU heads of state or government on the future of the EU before the Malta summit. January 31, <<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/01/31-tusk-letter-future-europe/>> (5.02.2017).
- Vahter**, Artur (koost.) 1968, 1975. *Eesti muusika*. I–II osa, Tallinn: Eesti Raamat.